

BESEDOTVORNA TERMINOLOGIJA V SLOVENISTIČNEM JEZIKOSLOVJU¹

V prispevku je predstavljena besedotvorna terminologija v slovenističnem jezikoslovju, kot se je oblikovala v izbranih slovenskih besedotvornih obravnavah. Besedotvorne obravnave izhajajo iz zgodovinskega jezikoslovja, ki ima v središču obravnave jezikovni razvoj v različnih obdobjih (diahronija). V novejšem času je v slovenistiki v ospredju sinhrona obravnava besedotvorja, pri kateri se dopolnjujeta analitični in sintetični pristop. Posledica različnih težišč obravnav in pristopov so razlike pri opredelitvah in rabi terminov, to pa nam otežuje razumevanje besedotvorja in razpravljanje o tematiki.

Ključne besede: analitični pristop, sintetični pristop, zgradba tvorjenke, skladenjska podstava

Word-formation terminology in Slovenian linguistics

This article presents an overview of word-formation terminology in Slovenian linguistics, highlighting its evolution through selected word formation studies. Word-formation research in Slovenian linguistics has its roots in historical linguistics, which primarily examines linguistic changes over different periods (diachrony). However, contemporary Slovenian linguistics places a strong emphasis on synchronic analyses of word formation, where both analytical and synthetic approaches coexist. The diversity of focus and methodological approaches has resulted in variations in the definitions and usage of terminology, which can pose challenges when trying to understand word formation and engage in discussions on the subject.

Keywords: analytical approach, synthetic approach, structure of a complex word, syntactic base

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Uvod

Besedotvorje je veda o zgradbi in tvorjenju besed, to pa ga uvršča na področje besedoslovja oziroma leksikologije. Ker poteka tvorjenje po določenih pravilih, besedotvorje uvrščamo tudi na področje slovnice – v morfologijo in skladnjo. Povezava z morfologijo se kaže v morfemih, ki so najmanjše pomenske enote. Besedotvorje se ukvarja z besedotvornimi morfemi, to so tisti, ki imajo moč tvorjenja novih besed, npr. iz pridevnikov lahko z dodajanjem priponskega morfema *-ost* tvorimo izpeljanke kot *mlad-ost*, *nor-ost*, *star-ost*. Kadar je v središču obravnav zgradba tvorjenk, govorimo o analitičnem pristopu: »Gre za obravnavo s stališča sprejemnika besedila. Sprejemnikovo izhodišče je oblika že tvorjene tvorjenke, ki jo je prejel od tvorca besedila, cilj pa ugotoviti pomen tvorjenke« (Šekli 2013b: 236).

Povezava s skladnjo se kaže v predvidljivi povezavi med besednimi zvezami in tvorjenkami, npr. iz besedne zveze *to*, *da je mlad* tvorimo besedo *mladost*. Kadar je v središču obravnav besedotvorni postopek, govorimo o sintetičnem pristopu: »Gre za obravnavo s stališča tvorca besedila« (Šekli 2013b: 237). Tvorčevo izhodišče je pomen tvorjenke, cilj pa oblika tvorjenke, ki bo nastala v besedotvornem postopku.

Začetek sintetičnega pristopa je Toporišičeva teorija šeststopenjskega besedotvornega algoritma, ki je nastala ob pripravi *Slovenske slovnice* 1976, najboljšežnejši in dopolnjen primer uporabe sintetičnega pristopa pa najdemo v delih A. Vidovič Muha (npr. 1988, 2011, 2019).

V slovenistiki je danes besedotvorje praviloma omejeno na raziskovanje izbranega časovnega izseka (synchronija), besedotvorne raziskave pa lahko zajemajo tudi zgodovino nastanka besed, izvor besed, njihov prvotni pomen (diahronija). Diahrone besedotvorne raziskave besedotvorje povezujejo z etimologijo, ki ugotavlja zgodovino besed, s stališča tvorjenja pa se prvotno ukvarja z besedami, katerih nastanek je nejasen (povzeto po Babić 2002: 25, § 29).

Etimologija je povezana z zgodovinsko-primerjalno metodo, njen cilj pa je rekonstrukcija jezika. Pri razkrivanju izhodiščnih jezikovnih enot se etimologija ne omejuje na en jezik, ampak išče jezikovne sorodnosti s primerjavo različnih jezikov. Etimološke ugotovitve so zbrane v etimoloških slovarjih, npr. v *Slovenskem etimološkem slovarju* Marka Snoja (1997, 2003, 2009, spletna izdaja 2015).

Termine, ki izhajajo iz zgodovinskega jezikoslovja, najdemo kljub drugačni raziskovalni metodi tudi v *Slovenski slovnici* (Toporišič 1976, 2004) in v *Slovenskem pravopisu* 2001 (v nadaljevanju SP 2001), zato prihaja do neenotnosti pri obravnavi glasovnih premen in rabi terminov kot prevoj, palatalizacija in jotacija. Neenotnosti se pojavljajo tudi pri sinhronih besedotvornih obravnavah, povezane pa so z različnimi opredelitvami avtorjev in terminološko rabo pojmov kot skladnjska, govorna in besedotvorna podstava ter obrazilo.

1 Glasovne preмене

Po analitičnem pristopu besedotvorno obravnavo utemeljujemo z zgradbo besede. Besede so zgrajene iz morfemov, ki so definirani kot najmanjše pomenske enote besede, zajemajo pa tako področje oblikoslovja kot besedotvorja. V *Slovenski slovnici* sta v poglavju o oblikoslovju v zvezi z morfematiko predstavljeni dva dela pregibne besede (Toporišič 2004: 262): osnova, »ki ima predmetni pomen«, in končnica, »ki zaznamuje sklon, osebo, spol ali število«. »Osnove sestojijo iz enega ali več morfemov (tj. delov s samostojnim pomenom)« (Toporišič 2004: 262), pri tvorjenih besedah pa je osnova sestavljena tudi iz besedotvornih morfemov.

Morfem je najmanjša pomenska jezikovna enota, ki pa na izrazni ravni ni nespremenljiva. Različne izrazne podobe istega morfema imenujemo alomorfi ali morfemske variante. Različne podobe istega morfema so lahko rezultat jezikovnega razvoja ali glasovnega okolja; poznamo jih v oblikoslovju in v besedotvorju, izražene pa so samo v govorjenem jeziku ali v pisnem in govorjenem jeziku.

Slovenska slovnica iz leta 1956 glasoslovne spremembe pojasnjuje z delovanjem dveh sil (Bajec idr. 1956: 35):

prva zaradi lažje razumljivosti priteguje po izvoru sorodne besede k čim večji podobnosti v pisavi in govoru (etimološko načelo); druga zaradi lažje izgovorljivosti besedam spreminja podobo (fonetično načelo). Pri razvoju soglasniških skupin je zmaga la zdaj ta, zdaj ona obeh sil; v določenem času in kraju se je kaka soglasniška skupina razvijala in spreminjala, kasneje in drugod pa ne; zato imamo iste soglasniške skupine v nekaterih besedah spremenjene, v drugih pa ne. Pri ljudskih besedah je bilo navadno močnejše fonetično, pri knjižnih in učenih besedah pa etimološko načelo. Fonetično načelo je olajševalo soglasniške skupine predvsem s prilikovanjem (asimilacijo) glasov.

V sinhronem jezikoslovju pri samo govornih premenah ločujemo nadsegmentne preмене, kot so mesto naglasa, trajanje (dolgi in kratki samoglasniki) in kakovost glasu (široki in ozki samoglasniki), in segmente preмене. Primer za nadsegmentno premeno je tvorjenka *mladóst* iz *mlád*, pri kateri »naglas ni več na podstavici« (Toporišič 2004: 150), primer za segmentno premeno je premena po zvenečnosti, pri katerih se v govoru prvi nezvočnik po zvenečnosti prilagodi nepravemu nezvočniku, npr. *risba* [rizba] < *risati*, *svatba* [svadba] < *svat*; *čokoladka* [čokolatka] < *čokolada*, *beležka* [beleška] < *beležiti*.

Poleg govornih premen, ki jih lahko razložimo z glasovnim položajem, najdemo v besedotvorju tudi glasovne preмене, ki so posledica preteklega jezikovnega razvoja in jih z omejitvijo opazovanja jezika na izbran časovni izsek več ne moremo zadovoljivo opisati: prevoj, palatalizacijo in jotacijo.

1.1 Prevoj

V *Slovenski slovnici* so za prevoj navedeni naslednji primeri (Toporišič 2004: 154):

1. samoglasniki prednjega reda s samoglasniki zadnjega reda iste višine, npr. *e z o*, redko *i z u*: *teče – tok, prenesti – prenos, dišati – duh*;
2. samoglasniki različne stopnje, npr. *ê z é (teči – tek), o z a (zora – zarja), a z i (dotakniti – dotik – tu se prvotno premenjuje srednji polglasnik z i)*;
3. samoglasnik z zvezo samoglasnik + *j* ali *n, m*, npr. *ubiti – uboj, počiti – pokoj, napeti – napon, objeti – objem*;
4. polglasnik s katerim drugim samoglasnikom, npr. *z e* ali *a (cvesti [və] – cvet, pes [pə] – pasji)*;
5. ničti samoglasnik s katerim samoglasnikom, npr. *z o (zbrati – zbor, gnati – gon)* ali *z i (nabrati – nabirek, zažgati – zažig)*.

Obravnava, ki za vse zgoraj naštete samoglasniške premene rabi termin prevoj, se razlikuje od pojmovanja »v primerjalnem jezikoslovju indoevropskih in posledično tudi slovanskih jezikov« (Šekli 2012: 604, op. 3) in v *Slovenski slovnici* 1956.

V *Slovenski slovnici* 1956 je prevoj opredeljen kot »/m/enjavanje samoglasnikov v istem korenu« (Bajec idr. 1956: 40), ločujejo pa »kolikostni in kakovostni prevoj«. Za besedotvorje so navedeni naslednji zgledi (Bajec idr. 1956: 40):

ber-em, z-bor, br-ati, iz-bir-a
u-mre-ti (< u-mer-ti), u-mor, u-mr-e, u-mir-ati
na-pij-e, na-poj, na-paj-ati
duh, dāh-niti, dah-nem, dih-ati

Spremembe polglasnika so v *Slovenski slovnici* 1956 obravnavane v posebnem razdelku in ločene od prevoja. Pojasnjeno je, da imamo polglasnik v knjižnem jeziku le v kratkih naglašeni in nenaglašeni zlogih, v dolgih pa »se okrepi v *a*« (Bajec idr. 1956: 39), kot kaže besedotvorni zgled *pās – pasji*. Primerjava obeh slovnici torej kaže, da samoglasniške premene, ki jih Toporišič obravnava v 4. točki, zajemajo spremembe polglasnika, ne pa prevoja, kot ga pojmuje primerjalno jezikoslovje.

1.2 Palatalizacija in jotacija

Omejitev obravnave na izbran časovni izsek onemogoča tudi ločevanje nekaterih soglasniških premen, in sicer premene *k, g, h, c* v *č, ž, š, č*, ki sta lahko posledici palatalizacije ali jotacije.

Toporišičeva *Slovenska slovnica* za prvo palatalizacijo navaja naslednjo opredelitev (2004: 151): »tukaj se glasovi *k, g, h* in *c* premenjajo s *č, ž, š, č* pred priponskimi obrazili, ki se začenjajo s samoglasniki *i, e* in mehkim (tudi ničtim) polglasnikom (ničti polglasnik imamo pred začetnim soglasnikom priponskega obrazila).«

Opredeleitev je prevzeta iz obravnave zgodovinskega jezikoslovja in je s sinhronega vidika z rabo terminov kot mehki polglasnik zaradi neobstoja teh glasov v sodobni slovenščini nerazumljiva. Za sinhrono obravnavo so nerazumljive tudi naslednje razlage (Toporišič 2004: 151): »V primerih kot *junakinja*, *boginja*, *varuhinja* je bil v priponskem obrazilu *-inja* druge vrste glas (*jerí*), ki ni povzročal palatalizacije (prim. še *-in: dolgín*). Priponska obrazila, ki se začenjajo s soglasnikom, so imela pred njim mehki polglasnik.« Podobno še (Toporišič 2004: 152): »Glas *i* v priponskem obrazilu *-ski* se je razvil iz jerija, ta pa ni povzročal palatalizacije. Priponski obrazili, ki se začenjata s soglasnikom, sta imeli pred njim mehki polglasnik. Premene kot *hlebec – hlebčast*, *luknjica – luknjičav*, *bralec – bralčev* so prvotno jotirane, nato pa se temu dodajo obrazila *-ast*, *-av*, *-ev*.«

Terminološke zadrege opazimo tudi v *Slovenskem pravopisu* 2001, ki pri utemeljevanju »/p/alatalizacijske (nebnjenjske) premene« ravno tako rabi termine, povezane z diahronim pristopom, npr. ničti funkcijsko mehki polglasnik (SP 2001: § 929):

Soglasniki *k g h* in *c* se premenjujejo s *č ž š* in *č* pred priponskimi obrazili (ta se večinoma začenjajo z *i* ali z ničtim funkcijsko mehkim polglasnikom): *breg – brežec*, *članek – člančič*, *gobec – gobček*; *roka – ročica*, *noga – raznožka*, *vrh – površina*; *otrok – otroče*, *breg – obrežje*, *potepuh – potepuštvó*, *Hrastnik – hrastniški*, *ubog – ubožen*, *sneg – snežén*, *babica – babičin*, *Matica – matični*, *Marjanca – Marjančin*, *breg – brežnat*, *bralec – bralčev*, *cvrk – cvrčim/cvrčati*, *prha – pršim/pršeti*, *smeh – smešim/smešiti*, *hinavec – hinavčim/hinavčiti*.

Pri navajanju zgledov opazimo razhajanja s *Slovensko slovnico*, ki navaja, da je premena *bralčev* iz *bralca* posledica jotacije (Toporišič 2004: 152), v *Slovenskem pravopisu* 2001 (§ 929) pa je zgled naveden pri palatalizaciji. Različnih uvrstitev soglasniških premen je v jezikoslovni literaturi veliko. Glasovna premena pri tvorjenki *grajski* iz *gradu* je v *Slovenski slovnici* navedena pri prvi palatalizaciji (Toporišič 2004: 151), nato pa uvrščena med »/n/eobičajne premene, ki si jih zapomnimo kar od primera do primera« (Toporišič 2004: 198). V *Slovnici na kvadrat* (Ahačič 2017: 29) je zgled *grajski* naveden pri jotaciji, v *Slovenskem pravopisu* 2001 (§ 932) pa je zgled naveden v poglavju o premenah po naliki (analogiji).

S tematiko se je z diahronega vidika ukvarjal Šekli, ki za premene mehkonebnikov ugotavlja (Šekli 2013a: 53):

Slovenska glasovna premena *k, g, x : č, ž, š* ima v slovenščini z glasoslovnega stališča prosto razvrstitev (premena iz glasovnega okolja ni predvidljiva), pojavlja pa se v točno določenih, predvsem oblikotvornih in besedotvornih oblikovnih vzorcih in je posledično ‚oblikovno‘ pogojena, tj. pogojuje jo oblikovni vzorec. Premena *k, g, x : č, ž, š* se je iz podedovanega besedja znotraj nekega besedotvornega vzorca (*reka*, *sneg*, *greh* → *rečán*, *snežán*, *grešán*) prenesla tudi na mlajše neprevzeto in prevzeto besedje (*datoteka*, *zadruga* → *datotečán*, *zadružán*) v času, ko praslovanska starejša

regresivna (prva) palatalizacija in praslovanska jotacija že dolgo nista bili produktivni glasovni spremembi,² kar nedvomno kaže na njuno oblikovno pogojenost.

Premene mehkonebnikov *k*, *g*, *h* in glasu *c* kažejo, da se »/r/azlikovanje med palatalizacijo in jotacijo s slovenskega sinhronega vidika /.../ ne zdi utemeljeno« (Šekli 2013a: 53), zato Šekli predlaga, da bi za soglasniško premeno v šumnike v sinhronem jezikoslovju uvedli poimenovanje »šumniška premena«, s katerim bi poimenovali vse premene glasov *k*, *g*, *h* in *c*, ne glede na vzrok in čas nastanka premene. O šumniški premeni bi torej govorili tudi pri novejših tvorjenkah, ki jih najdemo v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB), npr.: *deloholičen* ← *deloholik*.

2 Izrazna podoba tvorjenke

2.1 Podstava (Toporišič) oziroma besedotvorna podstava (A. Vidovič Muha)

V zvezi z izrazno podobo tvorjenk je v *Slovenski slovnici* pojasnjeno, da so tvorjene besede zgrajene iz podstave³ in obrazila (Toporišič 2004: 149), kot primeri pa so navedene »podstave« *sin-*, *mater-*, *mlad-* in *drev-* *-red* in obrazila kot *-ko*, *-in*, *-ost* in *-o-* v tvorjenkah *sin-ko*, *mater-in*, *mlad-ost* in *drev-o-red* (Toporišič 2004: 150, 155).

Toporišičeva podstava v tvorjenki je lahko enodelna, npr. pri izpeljavi (Toporišič 2004: 156) ali sestavljanju (Toporišič 2004: 159), ali večdelna pri zlaganju (Toporišič 2004: 158)⁴ in sklapljanju (Toporišič 2004: 160).

Ada Vidovič Muha (2011: 26) pri tvorjenkah ločuje besedotvorno podstavo in obrazilo, zanju pa navaja naslednje zglede: *hiš-ica*, *pra-domovina*, *zob-o-zdravnik*. Besedotvorna podstava je opredeljena kot »del tvorjenke, nastal iz neobraziljenih korenskomorfemskih besed v skladijski podstavi; del tvorjenke, na katerega se razvršča obrazilo: *misl-ec*, *vrv-o-hod-ec*« (Vidovič Muha 2011: 331).

Pri A. Vidovič Muha in Toporišiču so poleg poimenovanja neobrazilnega dela tvorjenke razlike tudi pri opisu zgradbe tvorjenk iz predložne zveze (A. Vidovič

² Za časovno uvrstitev palatalizacije in jotacije Šekli navaja Shevelova (George Y. Shevelov, 1964: *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag), da se »[d]jelovanje praslovanske starejše regresivne (prve) palatalizacije [...] navadno postavlja v obdobje ok. 400–600 po Kr., medtem ko naj bi bila praslovanska jotacija produktivna v obdobju ok. 400–800 po Kr. (Shevelov 1964: 250–252, 215–217)«. Gl. Šekli 2013a: 53, op. 9.

³ Na terminološke neenotnosti v zvezi s Toporišičevo rabo terminov s sestavino *podstava* in na druge spremembe v *Slovenski slovnici* 2000 opozarja A. Vidovič Muha (2011: 18–21).

⁴ V opredelitvi zlaganja Toporišič navaja besedno zvezo »govorna podstava«, ki »se večinoma poveže z medpono *-o-*, *-e*, *-i*, z imenovalniško, tožilniško ali rodilniško končnico; končnemu delu podstave je bodisi dodana pripona ali pa v njem nastopa kar oblika prvotne govorne podstave« (Toporišič 2004: 158).

Muha)⁵ oziroma izpeljank iz predložne zveze (Toporišič). Pri A. Vidovič Muha (2011: 332) sodi v tvorjenki *podbradek* predponski del *pod-* v obrazilo, Toporišič pa navaja, da gre za predložno podstavo in je tako pri zgledu *Obsotelje* obrazilo samo *-je* (Toporišič 2004: 156).

Čprav imajo Toporišičeve izpeljanke iz predložne zveze samo priponsko obrazilo, je v *Slovenski slovnici* izpeljava iz predložnih zvez obravnavana v posebnem razdelku, ki pri samostalniku navaja tudi »pregled po predlogih/predponah« (Toporišič 2004: 182), npr. *brez, čez, nad, pod, pred, pri, raz, za* v tvorjenkah kot *brezdomec, čezoceanka, nadkolenke, podbradek, predmestje, priimek, razpotje, zapeček*.

Uvrstitev predponskega dela k (besedotvorni) podstavi je povezana z njeno opredelitvijo, »pregled po predlogih/predponah« pa je smiselna. Primerjava izpeljave in izpeljave iz predložne zveze kaže, da najdemo pri izpeljavi iz predložne zveze za samostalnike v *Slovenski slovnici* naslednje priponske dele: *-je* v tvorjenkah kot *podnožje, -ek* v *podbradku, -ica* v *dokolenici*⁶ in *-ø* v *predpustu* (zgleđi navedeni po J. Tratnik 2023).⁷ Število priponskih obrazil pri samostalniški izpeljavi brez predložnega dela je veliko višje (SP 2001 jih navaja kar 307),⁸ zato je posebna obravnava izpeljank oziroma tvorjenk iz predložnih zvez smiselna.

2.2 Obrazilo

V *Enciklopediji slovenskega jezika* ima obrazilo dva pomena (Toporišič 1992: 154):

1. Obliko- ali besedotvorni morfem. Če je priponsko in nekončno, ga navadno pišem skupaj z oblikotvornim ali oblikospreminjevalnim: pomlaj-*eva*-ti pomlaj-*uje*-m, miz-*-ica*-a. 2. V starejši slovnici tudi končnica.

S terminom priponsko obrazilo je v *Enciklopediji slovenskega jezika* poimenovano tudi tvorjenje novih oblik (Toporišič 1992: 154), npr. »pišem (< pisjem)«.

V *Slovenski slovnici* je obrazilo »to, s čimer bi bila iz prvotno danega napravljena nova beseda« (Toporišič 2004: 149). Bolj natančne opredelitve v delu ni, navedena pa so »tudi končniška sklanjatvena« obrazila (Toporišič 2004: 155), npr. *-ø* v besedi *govor, -a* v besedi *bera, -ø* v besedi *poved, -e* v besedi *Krško*.⁹ Za zloženko *drevored* piše, da je obrazilo *-o- -ø-* (Toporišič 2004: 150), torej je s terminom

⁵ Termin izpeljanke iz predložne zveze rabi tudi I. Stramljič Breznik (2010).

⁶ Zgled je naveden v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2004: 182), A. Vidovič Muha (2011) ga ne navaja, Bajec (1950) pa navaja še tvorjenke *dopetnica, nabrzdnica, naprsnica* (navedeno po J. Tratnik 2023: 21).

⁷ Pri Bajcu (1950) je pri zgleđih *medmašnik, površnik, načelnik, nagrobnik, naprsnik* naveden tudi priponski del *-nik* (Tratnik 2023: 20). A. Vidovič Muha (2011) in Toporišič (2004) teh zgleđev ne navajata.

⁸ V slovarju SP 2001 ima oznako priponsko obrazilo v ženskem slovnicihnem spolu 98 gesel, v srednjem 71, v moškem 138, to pa skupaj znaša 307 priponskih obrazil za tvorjenje samostalnikov.

⁹ Verjetno napaka in bi moralo biti *-o*.

obrazilo poimenovana tudi končnica, na drugem mestu pa je za isto tvorjenko navedeno, da ima enodelno obrazilo *-o-* (Toporišič 2004: 155).

Slabosti Toporišičeve opredelitve so vključevanje oblikotvorja, kot kaže zgled *pišem* v geslu priponsko obrazilo, v delih pa je veliko neenotnosti, npr. v geslu priponsko obrazilo ima zgled *dedek* priponsko obrazilo *-ek* (Toporišič 1992: 224), v geslu pripona pa je pri zgledu *dedek* navedena pripona *-k-* (Toporišič 1992: 223).

Nenatančnosti pri rabi terminov lahko v *Slovenski slovnici* opazujemo pri navajanju obrazil sestavljenk. Pri sestavljanju pridevniških besed (Toporišič 2004: 208) avtor navaja »/s/estavljenke s posameznimi predponami«, pri sestavljanju samostalnikov pa »/n/ajbolj pogosta predpanska obrazila« (Toporišič 2004: 194). V *Slovenski slovnici* je neenotna tudi raba oblikoslovnih terminov: v poglavju o sestavljenkah so vključeni zaimki, zato bi bila ustrezna raba samostalniška beseda, ne pa samostalniki.

Nenatančna terminološka raba v *Slovenski slovnici* je verjetno posledica rabe v starejši literaturi. Bajec rabi v *Besedotvorju slovenskega jezika* termina obrazilo in pripona v naslednjih zvezah: »V današnjem knjižnem jeziku tvorna obrazila« (Bajec 1950: 122, § 224), »Izpeljava s sestavljenimi priponami«¹⁰ (Bajec 1950: 122, § 224), »Pripone po njih pomenu« (Bajec 1950: 126, § 225).

V delih A. Vidovič Muha (2011: 332) je obrazilo opredeljeno s stališča pretvorbenega besedotvorja:

definijski del tvorjenke iz enega ali več morfemov kot pretvorba samo slovnicega pomena skladenjske podstave, lahko pa še njenega jedra ali razvijajočega člana: *golf-ø-igrišče* ← *igrišče* {za} *golf[-ø]*, → *-ø*, *golf-*, *-igrišče*; *gost-itelj* ← [tisti, ki] *gosti[-ø]*, [] → *-telj*, *gosti-*; *pod-brad-ek* ← [tam_m, kjer je] {pod} *brad{-o}*, { } → *pod-*, [] → *-ek*; *brin-je* ← [več] *brin[-ov]*, [] → *-je*, *brin-*.

Priponsko obrazilo je opredeljeno kot »obrazilo (skupaj s končnico), razvrščeno desno od besedotvorne podstave: *lov-ec(-ø)*; *medved-ek*« (Vidovič Muha 2011: 332). Pri zgledih opazimo neenotnost pri navajanju glasovno praznih končnic. V prvem primeru *lov-ec(-ø)* je ta zapisana, pri drugem *medved-ek* pa ne.

Pri predpansko-priponskem in medpansko-priponskem obrazilu končnica ni nikoli posebej označena, npr. *pod-brad-ek*, *vrv-o-hod-ec* (Vidovič Muha 2011: 332), *Pri-mor-je*, *pod-nož-je* /.../ *čas-o-pis-ø*, *dolg-o-las-ø*, *dobr-o-srč-en* (Vidovič Muha 2011: 27), taka obrazila pa so imenovana dvomorfemska (Vidovič Muha 2011: 25, 27).

Ker so tudi končnica, glagolska pripona in obrazilo nedoločnika,¹¹ morfemi, je poimenovanje dvomorfemska obrazila pri A. Vidovič Muha nenatančno. Na to kaže tudi naslednja navedba (Vidovič Muha 2011: 99, op. 87):

¹⁰ Sestavljene pripone so tiste, ki niso izrazno prekrivne s končnico. O njih se Bajec sprašuje, ali so imele »svoj čas samostojen pomen, kakor n. pr. it. *-mente* ali nem. *-keit*« (Bajec 1950: 9, § 11).

¹¹ Npr. v tvorjenkah *v-član(-i)ti*, *ob-kol(-i)ti* (Vidovič Muha 2011: 27).

Velja poudariti, da je nujno ločevati med obrazilom in obrazilnim morfemom: obrazilo je celota vseh obrazilnih morfemov, ki jih ima tvorjenka (seveda vedno zadnje tvorbene stopnje), priponsko obrazilo glede na priponski (obrazilni) morphem ali na kratko pripono, je za razliko od predpanskega in medpanskega obrazila oz. predpone in medpone vedno dvomorfemsko, sestavljeno iz priponskega obrazila/pripone in končnice.

Navedba, da je priponsko obrazilo »vedno dvomorfemsko«, ni v skladu s predstavitvijo morfemske zgradbe obrazil, ki kot enomorfemska opredeljuje naslednja obrazila (Vidovič Muha 2011: 24): »priponska, če se razvrščajo desno od BPO,¹² predpanska, če se razvrščajo levo, in medpanska, če se razvrščajo znotraj BPO.«

Zaradi dvomorfemskosti pripon in priponskih obrazil je bolje uporabljati termina enodelna in dvodelna obrazila, kot ju rabi Toporišič (2004: 155). Enodelna priponska obrazila so npr. *-ko*, *-in* in *-ø* v tvorjenkah *sinko*, *materin* in *govor*, dvodelna pa npr. *-o-* *-en* v *staromodeni* in *-o-* *-ec* v *ostrostrelec* (Toporišič 2004: 155).

Pri dvodelnih obrazilih opazimo razliko pri tvorjenkah (A. Vidovič Muha) oziroma izpeljankah iz predložne zveze (Toporišič). V zvezi s tem A. Vidovič Muha sprašuje (2011: 440):

In kaj naj bi bilo narobe, če govorim o dvomorfemskih obrazilih tako pri pravkar obravnavanih tvorjenkah iz predložne zveze, med katere sodi tudi *pod-brad-ek* (227, 233) – obrazilo = Pr(edpona), npr. *pod-* + P(ripona), npr. *-ek*, kot pri medpansko-priponskih zloženkah, npr. *mul-o-vod-ec* – obrazilo = M(edpona), npr. *-o-* + P(ripona), npr. *-ec*.

V besedotvorju imamo tudi večdelna obrazila, ki pa v primeru priponskega dela niso dvomorfemska. Če je že priponsko obrazilo »vedno dvomorfemsko« (Vidovič Muha 2011: 99, op. 87), ne more biti dvomorfemsko tudi medpansko-priponsko obrazilo pri zloženkah, kot kaže naslov poglavja 5.1.1 Zloženske z dvomorfemskim medpansko-priponskim obrazilom« (Vidovič Muha 2011: 141).

Ko govorimo o zgradbi tvorjenke, sta relevantna dva dela: besedotvorna podstava in obrazilo. Morfemska zgradba zajema področje, ki je širše od besedotvorja, nekateri morfemi pa za besedotvorje niso relevantni, zato poimenovanje besedotvornih enot kot morfemov v predstavitvi ne prinaša dobrih rezultatov. Tako besedotvorna podstava kot obrazilo sta lahko večdelna, vsak del pa je lahko tudi večmorfemski.

Za besedotvorno obravnavo obrazil zadošča upoštevanje večdelnosti obrazil, se pa tudi v zvezi s tem pojavljajo nenatančnosti, kot je npr. SP 2001 (110, § 923), ki pri zlaganju navaja povezovanje »samo z medpanskim obrazilom; če je besed v podstavi več, preostalo izrazimo še s priponskim obrazilom«. Taka terminološka

¹² BPO je besedotvorna podstava.

raba bi pomenila, da imajo zloženke kot *vlakovodja*¹³ in *hladnokrven* dve obrazili. A. Vidovič Muha navaja, da je lahko pri prirednih zloženkah obrazilo tudi »več kot dvomorfemsko« (Vidovič Muha 2011: 25), npr. *bel-o-modr-o-rdeč*. Toporišič takih obrazil ne navaja, zato gre za dopolnitev besedotvorja, vendar pa bi bila tudi tukaj terminološko ustrežnejša raba več kot dvodelna obrazila.

2.2.1 Pripona in priponsko obrazilo pri izpeljavi

Poimenovalne neenotnosti se kažejo tudi pri poimenovanjih obrazil pri izpeljavi. V tem primeru lahko neenotnosti povežemo z besedotvornim pristopom. Marko Snoj razmerje med pripono in priponskim obrazilom opredeli tako (Snoj 2020: 156):

Uvodoma ponatančim pomenski razloček med izrazoma *pripona* in *priponsko obrazilo*. Pripone so seveda *-ic-*, *-c-*, *-k-* in *-ik-*; končni *-a* je že končniški morfem, celota obojega pa tvori priponsko obrazilo.

V *Slovenski slovnici* razmerje med pripono in priponskim obrazilom ni pojasnjeno, v *Enciklopediji slovenskega jezika* pa je zapisano, da (Toporišič 1992: 224):

/n/ekončnim priponam neposredno pred končnico poenostavljeno pripisujemo še to, npr. *stvarca*, *bedrce*. S tvorbenega stališča pripone imenujemo priponska obrazila: ta so spet končna (*starec*, *starka*) ali nekončna (*pacam*). – Sopot. sufiks.

Ločevanje med terminoma pripona in priponsko obrazilo je torej v analitičnem pristopu teoretično natančno opredeljeno, v besedotvorni obravnavi pa bi bilo smiselno upoštevati Toporišičev predlog za poenostavitev, da v besedotvorju priponске dele navajamo s končnico.

Pripone in priponska obrazila se navajajo v slovarki obliki tvorjenk, tj. samostalniki v imenovalniku ednine, pridevniki pa v moški slovnični obliki. Tako navajanje tvorjenk nam tudi omogoča ustrezno uvrstitev v sklanjatvene vzorce, npr. samostalnika *stvarca* v prvo žensko sklanjatev, samostalnika *bedrce* v srednjo.

3 Govorna in besedotvorna podstava (Toporišič), skladenjska podstava (A. Vidovič Muha)

Za besedno zvezo, »iz katere naj bi nastala nova beseda« (Toporišič 2004: 156), rabi Toporišič dva termina: govorna podstava in besedotvorna podstava. Govorna podstava »je besedna zveza govora, iz katere se potem z obrazilom napravi ena beseda« (Toporišič 2007: 412), v *Slovenski slovnici* pa je ta termin nadomeščen z besedotvorno podstavo, »da jo ločimo od podstave tvorjenke« (Toporišič 2004: 156).

¹³ V slovarju SP 2001 je zgled *kolovodja* naveden pri geslu *..ja* z oznako priponsko obrazilo, gesli *..o..* in *..ó..* pa imata oznako medpona zloženke (medp. zlož.), med zgledi pa je s to oznako tudi *drevored*. Oznake medponsko obrazilo v SP 2001 ni.

Do termina govorna podstava je v polemiki z Jožetom Toporišičem iz leta 1991 kritična A. Vidovič Muha (1991: 103; 2011: 421–422):

Predvsem gre za Toporišičevo stališče, v kritiki tudi prvič eksplicitno izraženo, da je besedna zveza, iz katere po pretvorbeno-tvorbenem procesu nastaja tvorjenka, prva govorna in ne (jezikovnega) sistema — torej govorna podstava v pravem pomenu besede: ‚Pripomnim naj, da mi ‚govorna podstava‘ pomeni možen delček besedila (‚govor‘ = Desaussurjeva ‚parole‘) /.../‘ (422); to pomeni, da tvorjenk kot pretvorb (po kritikovo) govornih besednih zvez, slovenski jezikovni sistem sploh nima; če bi to držalo, bi bilo slovensko slovarsko besedišče tako po strukturi kot po približno 60 % manjšem obsegu, kolikor ga je vezanega na tvorjenke, v okviru vsaj indoevropskih jezikov izjemno.

Termin skladenjska podstava je utemeljen z jezikovnosistemskostjo pretvorbe (Vidovič Muha 1991: 103; 2011: 422):

Mislim, da je besedna zveza, iz katere tvorjenka nastaja, lahko samo jezikovnosistemska z eno samo izjemo, vezano na sklope (o tem kasneje); ravno vključenost v jezikovni sistem (langue) nam omogoča predvidljivost tako slovnične zgradbe skladenjske podstave – besedne zveze, iz katere nastaja tvorjenka, kot tudi njene besedne zapolnitve.

Primerjava argumentov kaže, da je ustrežnejše poimenovanje skladenjska podstava. Uvajanje termina besedotvorna podstava v zadnji izdaji *Slovenske slovnice* je neprimerno tudi zato, ker je ta termin pomensko že zaseden za poimenovanje dela tvorjenke, na katerega dodajamo obrazilo.

Sklep

Besedotvorna tematika je zelo obsežna in zapletena, zato je pri obravnavi nujna natančna opredelitev terminov. Jezikoslovni pristopi in metode so se razvijali in spreminjali, težava danes pa je, da se v delih, ki temeljijo na sinhronem pristopu, navajajo utemeljitve, ki so povezane z razvojem jezika, npr. utemeljevanje palatalizacije s sklicevanjem na mehki polglasnik ali jeri. Posledica ohranjanje terminologije ob spremenjeni metodologiji so napake in neenotnosti pri navajanju zgledov, to pa otežuje razumevanje tematike.

V besedotvornih obravnavah pogosto opazimo tudi neenotno in nenatančno terminološko rabo. Neenotnosti so povezane z različnimi pristopi, avtorsko rabo, najdemo jih pa tudi v istem delu. Za prihodnje raziskovanje moramo besedotvorno področje terminološko uskladiti in poenostaviti ter izbirati tiste pristope, ki omogočajo dobre raziskovalne rezultate.

Literatura

- Ahačič, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Babić, Stjepan, 2002: *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Treće, poboljšano izdanje. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus.
- Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika: I. Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, DZS.
- Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko in Šolar, Jakob, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- SNB = Bizjak Končar, Aleksandra in Snoj, Marko (ur.), 2012: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si. (Dostop 24. 8. 2023.)
- Snoj, Marko, 1997 (1997, 2003, 2009, 2015): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si. (Dostop 24. 8. 2023.)
- Snoj, Marko, 2020: Besedotvorje: prikaz na samostalniških izpeljankah s priponskimi obrazili *-ica, -ca, -ka* in *-ika*. Šekli, Matej in Rezoničnik, Lidija (ur.): *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 153–167. <https://zdsds.si/tiskovina/2695/>. (Dostop 8. 11. 2023.)
- SP 2001 = Toporišič, Jože idr. (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si. (Dostop 24. 8. 2023.)
- Stramljič Breznik, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- Šekli, Matej, 2012: Tipologija prevojnih oblikoglasnih premen v praslovanskem oblikovnem sistemu. *Slavistična revija* 60/4. 603–620.
- Šekli, Matej, 2013a: Praslovanska starejša regresivna (prva) palatalizacija in jotacija mehkonobnikov v praslovanščini in slovenščini. Zuljan Kumar, Danila in Dobrovoljc, Helena (ur.): *Škrabčevi dnevi 8. Zbornik prispevkov s simpozija 2013*. Nova Gorica: Založba Univerze. 44–54.
- Šekli, Matej, 2013b: Zgodovina obravnave zloženek v slovenščini. Orel, Irena (ur.): *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete 236–263.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2004 (1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 2007: Jezikoslovni slovnični teoremi Jožeta Toporišiča. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Obdobja 24. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 401–413.
- Tratnik, Julija, 2023: *Samostalniške izpeljanke iz predložne zveze*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Vidovič Muha, Ada, 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Vidovič Muha, Ada: 1991: Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji. *Slavistična revija* 39/1. 101–113.

Vidovič Muha, Ada, 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Vidovič Muha, Ada, 2019: *Iz zgodovine slovenskega besedotvorja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.